

МОВНІ СПОСОБИ І ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ

УДК 81'42

Вікторія Олегівна Андрущенко,
кандидат філологічних наук, старший викладач
Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»
м. Бахмут. Україна

ПЛОЩИНА ВИЯВУ КАТЕГОРІЙНОЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ У ВНУТРІШНІЙ ХУДОЖНЬОТЕКСТОВІЙ СТРУКТУРІ: ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Специфіка дослідження й аналізу формально-структурних та змістово-семантичних відношень у внутрішніх художньотекстових єдностях з поглядом на текст як на певну категорійну рівнево-структуровану, смислово-тематичну та комунікативно спрямовану систему, сформовану засобами вияву корелятивного співвідношення внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв'язків та смислових відношень, забезпечених реалізацією **категорії зв'язності**, дає змогу дослідити закономірності когезійного компонування одиниць художньотекстового цілого в рамках надфразної єдності.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблеми текстових відношень у формально-семантичному аспекті неодноразово знаходило висвітлення в наукових працях таких мовознавців як І. Р. Гальперін, В. Дреслер, А. П. Загнітко, Т. В. Матвеева, О. І. Москальська, Т. В. Радзівська, О. А. Реферовська, О. О. Селіванова, Г. Я. Солганик, З. Я. Тураєва та інші. Водночас реалізовані спроби нашарування граматики-змістових маркованих орієнтирів реалізації когезійної зв'язності в межах художньотекстової структури таки не формують чіткого й однозначного уявлення про комунікативно-цілісну та тематико-парадигматичну сутнісну природу художньотекстової системи.

Метою дослідження постає необхідність вияву засобів структурно-семантичного укладання зв'язаного художньотекстового цілого як певних ідейно-смислових та комунікативно-інформативних сигналізаторів активації авторського задуму-інтенції. Аналіз проблеми показав, що для досягнення сформульованої мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1) простежити загал засобів реалізації категорійної зв'язності виявом корелятивно-інтегрованого співвідношення внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв'язків і смислових відношень як ініційованих чинників формально-парадигматичного компонування художньотекстової єдності; 2) дослідити комунікативно-прагматичну властивість та ідейно-діалогійне спрямування засобів вияву

категорійної зв'язності у внутрішньому семантико-змістовому цілісному художньотекстовому утворенні. Новизна аналізу полягає в тому, що вперше кваліфіковано комунікативно-інформативне навантаження засобів реалізації категорійної зв'язності виявом корелятивного співвідношення внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв'язків і смислових відношень як глибинних інтерпретаторів прагматичної установки адресанта у внутрішній німецькомовній художньотекстовій структурі – романі Г. Манна „У маленькому місті”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля встановлення комунікативної специфіки художньотекстового цілого вважаємо за необхідне звернутися до слушних думок дослідників. Так, І. Р. Гальперін трактує текст як „витвір мовленнєвотворчого процесу, завершений, об'єктивований у вигляді писемного документа, літературно оброблений згідно з типом цього документа, твір, що охоплює назву (заголовок) і ряд особливих одиниць (надфразних едностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, та має певну цілеспрямованість і прагматичну установку” [1, с. 18].

І. П. Сусов пропонує правомірне визначення тексту як засобу динамічної взаємодії комунікантів (цит. за: [4, с. 13]). А. В. Кінцель, аналізуючи сутнісні характеристики та ознаки тексту окрім формальних, розглядає текст як комунікативно спрямований вербальний витвір, що характеризується структурно-смисловою єдністю, обумовленою його емоційною домінантою (цит. за: [4, с. 13]), у той час як В. В. Красних пояснює своє розуміння феномену „текст”, наголошуючи на екстралінгвістичному, когнітивному, семантичному і (власне) лінгвістичному аспектах тексту як складової дискурсу, що має ті самі визначні, характерні для комунікативного акту, властивості (цит. за: [4, с. 13]).

У свою чергу В. П. Руднєв сутність філософії тексту вбачає в системі принципів, основними з яких постають такі: 1) всі елементи тексту взаємопов'язані; 2) текст не є застигла сутність, а діалог між автором, читачем та культурним контекстом (цит. за: [4, с. 14]). За таких умов, текст існує лише в діалоговому режимі з читачем та інтерпретатором, а це засвідчує наявність того факту, що не існує „єдиного вірного” розуміння того, що читається: кожен вичитує з тексту те, що відповідає його цілям, очікуванням, рівню компетенції і под. [4, с. 16].

Г. Г. Москальчук розглядає текст як відкриту невпорядковану систему, упорядкованість якої виникає і підтримується завдяки постійному притоку енергії ззовні, від людини; форма тексту є

результатом взаємодії смислопороджувальної активності людини та репрезентативної функції мови [6, с. 256].

Ю. М. Лотман виказує необхідність дослідження художнього тексту як певним чином організованої вторинної семіотичної комунікативної системи, що забезпечується наявністю мовних знаків, специфічністю набору цих знаків та особливою структурою відношень цих знаків [5, с. 360].

Слушною є думка Ю. М. Скребнева стосовно того, що „функціональна характеристика тексту може бути визначена як його комунікативність – властивість нести певним чином організовану і спрямовану інформацію. Структурна його характеристика зводиться до можливості його членування та лінійності його конститuentів. Семантична характеристика тексту (на противагу від випадкового набору самостійних речень) полягає в його „когерентності”, тобто зв’язності” (цит. за: [7, с. 118]).

Реалізацію комунікативно-прагматичного наміру адресанта особливістю варіативного вибору тих чи інших граматико-семантичних мовних засобів компонування формально-структурного, змістово-цілісного, системно-організаційного художньотекстового утворення – викриття парадигматико-глибинних та інформативно-тематичних зв’язків інтерпретаційною діяльністю адресата – дає змогу простежити категорія зв’язності засобами корелятивно-співвіднесеного вияву внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв’язків і смислових відношень у межах надфразної єдності.

Актуалізація функційних структурно-граматичних засобів реалізації когезійної зв’язності виявом внутрішньотекстових синтаксичних зв’язків (*ланцюгового* (використання вказівно-замінювальних слів, лексичний повтор елементів, вживання родових понять (гіпонімів), лінійний синонімічний (топікальний) повтор і под.); *паралельного* (синтаксичний (лексичний) паралелізм, співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків, анафоричні та паралельні риторичні питання, неповнота синтаксичних конструкцій і т. і.); *інтегративного* (сполучники, аналітичні словосполуки і под.) [3]) встановлює корелятивно-інтегроване співвідношення зі смисловими міжреченневими відношеннями в межах художньотекстової структурованої надфразної єдності.

А. П. Загнітко зазначає, що засобом організації смислових відношень між реченнями у тексті виступають вище зазначені синтаксичні міжреченневі зв’язки [2, с. 134].

Відповідно до визначених різновидів синтаксичних зв’язків науковець пропонує таку класифікацію типів міжреченневих смислових

відношень у межах складного синтаксичного цілого (надфразної єдності): **інформаційні, пояснювально-мотивувальні, аргументаційні та коментувальні, концептуально-парадигматичні, асоціативно-образні** смислові відношення [3, с. 485-486].

Інформаційні смислові відношення, корелюючи з *ланцюговим* зв'язком, здебільшого репрезентовані розширенням або поясненням ємності слів опорного речення або останнього загалом, забезпечуючи смислову цілісність текстового утворення: *Aber der lange starkknöchige Schneider trat vor, sah sich langsam und ehrlich die Fremden an – und dann verbeugte er sich mit Wucht, daß die Spitzen seines hängenden, rostroten Schnurrbartes schaukelten, vor dem kleinen, unansehnlichen Wesen im schmutzfarbigen Mantel. Sie stand, indes ihre Kameraden zusammen flüsterten und lachten, ganz allein; durch die Taschenwände sah man, daß sie Fäuste machte; und ihre weit voneinander entfernten Augen gingen kalt über die wachsende Menge, als prüfte eine Macht die andere* (9, с. 22) (формально-семантичне компонування надфразної єдності забезпечене реалізацією ланцюгового синтаксичного зв'язку: 1) *das Wesen-Sie* (заміна слова середнього роду на позначення загальної назви *das Wesen* препозитивної реченневої структури вказівно-замінювальним словом *Sie* жіночого роду постпозитивного речення, що розкриває змістово-комунікативну інтенцію автора протиставити непоказну зовнішність Примадонни її сильному нескоримому характеру та культурній вищості над рештою духовно зубожілого й морально розбещеного люду міста); 2) *Mantel-Taschen* (родове поняття *Mantel* попереднього речення на позначення різновиду одягу в наступному репрезентоване множиною видового поняття *Taschen* на позначення загальної назви у поєднанні з Partizip I *wände* дієслова *wenden*, укладаючи зміст відношення – *ціль-частина* і закладаючи комунікативно-прагматичний смисл ворожого ставлення артистки-співачки до народу-глядача); 3) *Menge-(Fremden-Kameraden)-allein* (наявність у межах поєднаних речень смислово-лексичних антонімів *Menge-allein, Fremden-allein* експлікує глибинно-приховану інформацію – однаковий прояв ворожості Примадонни як до ненависного їй з першої зустрічі натовпу мешканців міста, так і до колег-артистів, по відношенню до яких відчуває свою перевагу та професійну досконалість; реалізація синонімічного повтору слів *Fremden-Kameraden* як засобу граматико-семантичного цілісного структурування аналізованої надфразної єдності).

Пояснювально-мотивувальні міжреченнєві відношення, корелюючи з *інтегративно-кумулятивним* та *коаліційно-імпліцитним* зв'язками, характеризуються супровідним смисловим відтінком препозитивних або постпозитивних речень, забезпечуючи смислово-

тематичну єдність поєднаних речень: *Die Häuser begannen sich wieder zu leeren, von Neugierigen, die noch die Mündler wischten. Alle sammelten sich am Ausgange des Platzes, reckten die Arme nach dem Tor und lärmten mit. Denn immer lauter ward, dort hinten das Gewirr von Lachen und Gekreisch, das Trommeln auf Holz, das Singen...* (9, с. 35) (комунікативно-інтенційно орієнтоване постпозитивне речення, прикріплене до попередніх реченнєвих структур надфразної єдності дейктичним сполучним словом *denn* зі значенням причини і репрезентоване ключовими тематико-інформативними словами *Gewirr von Lachen und Gekreisch, das Trommeln auf Holz, das Singen* на позначення глибинного смислу приїзду трупи артистів до міста і вплив цієї події в майбутньому на канони моральної поведінки мешканців міста, мотивує причинно-дієвий зміст поєднаних препозитивних речень виявом ланцюгового (заміна слова *Neugierigen* на позначення загальної збірної субстантивованої назви препозитивної реченнєвої структури у постпозитивній вказівно-замінювальним словом *alle*) та паралельного (перелік однакових форм дієслів-присудків *wischten-sammelten-reckten-lärmten* на позначення минулого часу (Pteritum)) синтаксичних зв'язків).

На особливу увагу заслуговує розгляд **концептуально-парадигматичних** смислових відношень, основу яких складає одне з речень складного синтаксичного цілого, що виступає опорним щодо інших, становлячи концепт усього тексту: *Die einsamen Klänge der Höhe; unten das Staunen der Stille: und da ging dort hinten im Sonnenstreif, allein und rasch, eine Frau in Schwarz entlang. Sie war klein und schlank, ging vor Eile ein wenig geneigt; und in dem schwarzen Schleier, den die letzte Sonne durchleuchtete, sah Nello Gennari ein weißes, weißes Profil, dessen Lid gesenkt war und sich nicht hob. Sie langte beim Portal an, stieg zwischen den Löwen hinauf, und schon schwamm vor dem Dunkel, das sie aufnahm, nur noch, kupferrot und besonnt, ihr großer Haarknoten – da wendete sie sich um, ganz um und sah, von oben, die Menschengasse hinab* (9, с. 27) (постпозитивна реченнєва одиниця, прикріплена до попередньої реченнєвої структури виявом ланцюгового зв'язку (*Frau-Sie*) і репрезентована дихотомічно-смисловими відповідно співвіднесеними парами *hinauf-hinab* (*Sie-Menschengasse*), активує комунікативно-прихований намір адресанта піднести духовність, непорочність дівчини-чорниці на вищій щабель порівняно з гріховністю, розбещеністю мешканців міста (попри наявність антонімічного контрасту словоформ *weißes-schwarzen* як характеристик зовнішності дівчини з реалізацією смислу-підтексту – одвічна боротьба добра і зла в душі кожної людини і як наслідок – вбивство дівчиною коханого і власне самогубство в

кульмінаційно-сюжетній частині твору) і постає опорно-наскрізною в укладанні концептуально-змістового наповнення аналізованої надфразної єдності і художньо-текстового утворення загалом).

Особливий статус належить **асоціативно-образним** смисловим міжреченневим відношенням, що передбачають розгортання текстового смислового тла на основі асоціацій, уявлень, що в своїй основі підкріплені асоціативно-цільовими словами, словами-образами, словами-темами, словами-символами тощо: *Von unsichtbaren Dächern stießen braune Falken zu ihm empor; um ihn wehte die Bläue; – und sein inständiger Blick folgte, jenseits der Stadt, im weiten Land einem kleinen Gedränge, einem Häuflein Staub, das dahinschlich. Ein Korn dieses Staubes war die Welt gewesen! Es war Sehnsucht und Haß, Brunst und Erkenntnis, Sünde und Abdankung gewesen* (9, с. 429) (інформативно-смислове поєднання речень у межах надфразної єдності забезпечено виявом ланцюгового синтаксичного зв'язку (родове поняття *Gedränge* препозитивної реченневої структури, представлене асоціативно-ключовою словоформою *Häuflein Staub*, у постпозитивних – репрезентовано видовим асоціативно-цільовим поняттям *ein Korn dieses Staubes* і вказівно-замінювальним словом середнього роду *es* на позначення однієї з жінок-співачок з комунікативно-прагматичним наміром автора викрити істинну сутність священника – зневажливо-зверхнє ставлення до людей та коханок, які для нього лише горстка пилу (і як результат – порушення ним першої Божої заповіді: „люби ближнього свого”), та ігнорування релігійних вимог церкви – заборона відносин із жінками).

Аргументаційні та **коментувальні** смислові відношення реалізуються у формі речення, що наслідує попереднє, як аргумент, пояснення або коментування певних подій, фактів, явищ тощо. Аргументаційні відношення співвідносяться з *інтегративно-кумулятивним* зв'язком, що відтворюється в умовах актуалізації протиставлення: *Er hatte ein Gesicht wie ein Hungernder. Aber ihre Worte gingen aus, wie er kaum anfang, sie zu verschlingen* (9, с. 25) (постпозитивне речення з актуалізацією протиставлення, підкріпленого сполучником *aber*, посилює комунікативно-смислове навантаження препозитивної реченневої структури, аргументуючи захоплення Маестро Примадонною, його безмежне бажання дихати її кожним словом і байдужість артистки до почуттів її співрозмовника). Коментувальним смисловим відношенням властиве розширення ємно-інформаційного тла попередньої реченневої структури через покликання на неї відповідними засобами ланцюгового міжреченневого синтаксичного зв'язку постпозитивного речення, характерних для аналізованого

німецькомовного художньо-текстового цілого, типу означеного/неозначеного артикля: *Der Gastwirt Malandrini bot ihr eins seiner beiden Zimmer an. Der große, beleibte Mann war lautlos, man wußte nicht wie, durch das Gedränge gelangt, lächelte breit und glatt und kannte schon jeden beim Namen* (9, с. 25) або вказівно-замінювального слова (*er, sie, es*): *Vor den Sängern lag ein freier Halbkreis. Der Schneider Chiaralunzi durchmaß ihn allein. Er trat vor die Primadonna hin; aber ohne den letzten Schritt zu beenden, halb schwebend, als wollte er ihr seine Gegenwart leicht machen, begann er zu sprechen* (9, с. 31), що відсилають до контексту препозитивного речення, розширюючи його інформативно-сміслову площу, коментуючи або пояснюючи наявні дії персонажів, події, явища тощо).

Висновки. Таким чином, простеження комунікативно значущих та інформативно насичених маркованих мовних одиниць, обраних автором задля сильнішого впливу і забезпечених засобами реалізації категорійної зв'язності виявом корелятивно-інтегрованого співвідношення внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв'язків та смислових відношень, дає змогу встановити сутнісну природу художньо-текстової структури як комунікативно-діалогічної єдності, націленої на інтерпретаційне осягнення реципієнтом тематико-концептуальних, глибинно-підтекстових, прагматико-парадигматичних горизонтально-вертикальних контекстних зв'язків художньо-текстового утворення крізь призму його основних ознак – єдність, цілісність, зв'язність.

Перспективи подальших розвідок слід вбачати у вияві комунікативно навантажених та інформативно вагомих корелятивних форм реалізації категорійної зв'язності в різномовних художньо-текстових структурах тематико-синхронного виміру, що неодмінно привнеситиме до формування цілісного уявлення про текст як, безумовно, комунікативно спрямовану, смислово-інтегровану та структурно-змістову систему.

Література

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 144 с.
2. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум / А. П. Загнітко. – Донецьк : ООО „Юго-Восток” Лтд, 2006. – 289 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Залевская А. А. Текст и его понимание : монографія / А. А. Залевская. – Тверь : Тверской госуд. ун-т, 2001. – 178 с.

5. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
6. Москальчук Г. Г. Структура текста как синергетический процесс / Г. Г. Москальчук. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
7. Щербина Э. Ф. К вопросам внутренней и внешней структуры текста / Э. Ф. Щербина // Текст : структура и семантика : межвуз. сб. науч. трудов. – Пятигорск : ПГПИИЯ, 1981. – С. 70–77.
8. Ernst Peter Pragmalinguistik : Grundlagen, Anwendungen, Probleme / Peter Ernst. – Berlin : New Yourk : de Gruyter, 2002. – 210 p.
9. Mann H. Die kleine Stadt / Heinrich Mann. – Frankfurt : Fisher Taschenbuch Verlag, 2006. – 430 S.

Анотація

В.О. Андрущенко. Площина вияву категорійної зв'язності у внутрішній художньотекстовій структурі: інформативно-комунікативний аспект

Визначено та окреслено особливості вияву засобів реалізації формально-семантичної категорійної зв'язності у внутрішній художньотекстовій структурі як комунікативно-інформативних орієнтирів глибинно-сислового укладання художньотекстової єдності.

Ключові слова: категорія зв'язності, внутрішньотекстові міжреченнєві синтаксичні зв'язки, смислові відношення, комунікативна спрямованість, художньотекстова структура.

Аннотация

В.О. Андрущенко. Параметры реализации категориальной связности во внутренней художественнотекстовой структуре: информативно-коммуникативный аспект

Определены и освещены особенности реализации средств выражения формально-семантической категориальной связности во внутренней художественнотекстовой структуре как коммуникативно-информативных ориентиров глубинно-смысловой организации художественнотекстового единства.

Ключевые слова: категория связности, внутритекстовые межпредложенческие синтаксические связи, смысловые отношения, коммуникативная направленность, художественнотекстовая структура.

Summary

Andrushchenko V. The categorical coherence realization plane within internal belles-lettres style text structure: informative-communicative aspect

The peculiarities of the formal-semantic categorical coherence manifestation means in the internal belles-lettres style text structure as communicative-informative markers of the sense-thematic belles-lettres style text unity formation are distinguished and highlighted.

Key words: category coherence, intra-textual interlinear syntactic links, sense- informative relations, communicative focus, belles-lettres style text structure.